

Секція II

ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Василь Яблонський,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
v.yablonskyi@kubg.edu.ua

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР: «ІДЕЯ» ЧИ «МІСЦЕ МІСЦЬ»?

The Post-Soviet Space: the "Idea" or "Repository of Spaces"?

Розвиток пострадянських держав характеризується не лише створенням нових державних інституцій, національного економічного простору, власної зовнішньої політики але й утвердженням нової ідентичності, яка, як правило, відрізняється від ідентичності «залишкової». «Залишкова ідентичність» досить часто пов'язується із поняттям «пострадянського простору». Що таке пострадянський простір і як він впливає на пострадянські держави, чому одні країни зацікавлені в інтеграції на цій території, а інші – усіма можливими засобами уникають повернення до тісних економічних, політичних та безпекових зв'язків – є метою даної публікації.

На розпад Радянського Союзу вплинуло чимало внутрішніх та зовнішніх чинників. Вони тісно переплітаються, але основним чинником стала неспроможність «соціалістичної системи» протистояти своєму антагоністові, у першу чергу, в соціально-економічній сфері. Наслідками стали розпад «Варшавського блоку» та Ради економічної взаємодопомоги, об'єднання Німеччини (фактичне поглинання ФРН НДР), активна антирадянська/антиросійська політика Польщі та балтійських країн. Однак чи не найвагомим чинником стало проголошення незалежності України. Важко не погодитися із З. Бжежинським, що «незалежність України кинула виклик самій суті претензій Росії на те, що вона є богонатхненною прапороносицею панслов'янської ідентичності» [1, 115].

Не будучи спроможною силовими методами відновити СРСР у 1990-х роках, Російська Федерація продукувала нові інституції, об'єднання та симулякри: СНД, ЄврАзЕС, «ближнє зарубіжжя», «пострадянський простір» для збереження в своїй орбіті колишніх союзників та колишніх радянських республік. І якщо вчорашні країни «соціалістичної співдружності» та країни Балтії досить рішуче взяли курс на європейську та євроатлантичну

інтеграцію відновлюючи власну ідентичність, то більшість колишніх радянських республік певний час залишалися на навколоросійській орбіті.

Спільний економічний простір дійсно був, оскільки вся логіка «комуністичного будівництва» в СРСР передбачала кооперацію, яка виглядала неефективною з економічної точки зору (технологія виробництва того чи іншого виробу могла передбачати десятки поставників з усієї країни до центру остаточного виготовлення, як правило в промислових центрах РРФСР). Але ця кооперація виконувала також іншу важливу функцію: поєднання усіх республік складними соціально-економічними зв'язками. Однак, ця штучна система почала показувати свою економічну неспроможність вже наприкінці існування СРСР, і кожен рік після його розпаду демонстрував для різних країн різношвидкісну економічну дезінтеграцію. Російська Федерація здійснювала гібридну політику економічних ембарго та воєн, поєднуючи її із жорстким прив'язуванням пострадянських країн до енергоносіїв власного видобутку чи виробництва.

Для розуміння природи сучасної російської держави важливо усвідомити, що ця ідеологія розроблялася не лише при агресивному путінському режимові. Як державна політика, вона була започаткована при «лібералові» Б. Єльцині. Зокрема, про це свідчить указ президента Російської Федерації від 14 вересня 1995 року «Про затвердження Стратегічного курсу Російської Федерації з державами – учасницями Співдружності Незалежних держав. У ньому, зокрема, зазначається: «Головною політикою політичного курсу Росії щодо СНД є створення економічно й політично інтегрованої асоціації держав, здатних претендувати на власне незалежне місце у світовій спільноті... консолідувати Росію як провідну силу у формуванні нової системи міждержавних і економічних відносин на території пострадянського простору» [8]. Таким чином, Росія вже в середині 1990-х років розглядала СНД як оновлену версію Радянського Союзу із своїм домінуючим впливом. Із таким впливом колишньої метрополії погоджувалася (із більшими чи меншими застереженнями) більшість экс-радянських республік: Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан.

Однак, частина пострадянських країн – Україна, Грузія, Молдова, Азербайджан – демонстрували своє стійке прагнення іти шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції. До речі, за «дивним» збігом обставин, усі ці країни мають невирішені територіальні проблеми, у створенні яких Росія брала й продовжує брати найактивнішу участь (вірмено-азербайджанський та придністровський (Молдова) конфлікти, Абхазія, Південна Осетія в Грузії, Крим та ОРДЛО в Україні). Таким чином, Кремль намагається прив'язати ці країни до своєї сфери впливу і створити певний «санітарний» кордон між «агресивним» блоком НАТО і власне російською територією.

У цій політиці важливі не лише практичні кроки, разом з ними набувають все більшої ваги певні символи і сенси. До них повною мірою належить поняття «пострадянського простору». «Пострадянський простір» це результат існування Російської імперії та Радянського Союзу, і в географічному розумінні це все те, що знаходиться на місці колишнього СРСР. Російські вчені стверджують, що «необхідно розрізнати простір як: а) місце; б) вмістилище місць (місце місць) та в) ідею» [7, 19]. У першому понятті «простір» акумулює в собі певну територію. Друге поняття має на увазі розвиток території в динаміці. «Ідея» в цьому розумінні сприймається як певний конструкт чи бажаний образ, реалізація якого змінює функції території та її розвитку. Іншими словами, це процес розвитку простору, в ході якого змінюється його сенс і внутрішня структура.

Відомий російський дослідник, регіонознавець Л. Вардомський переконаний що «пострадянський простір зберігає певний рівень цілісності і певну «залишкову» ідентичність [2, 23]. Розвиває цю думку А. Власов: «Сліди минулого залишилися в розміщенні економіки, населення, транспортної мережі, поширених до сих пір радянських технологіях, спільній соціокультурній і науковій спадщині, в існуванні великих соціальних комунікацій [3]. Практично тотожне цьому поняттю є поняття «євразійський простір», яке представляє собою більшу частину пострадянського простору, але має ознаки нової, такої що перебуває в стані формування, ідентичності [2, 23].

Як видно із цього короткого аналізу і офіційна російська влада, і наукове російське співтовариство розглядає поняття «пострадянського простору» в розумінні «ідеї», бажаного конструкту. Цьому конструкту притаманна спільна ідентичність, яка ґрунтується і на «залишковій» старій радянській ідентичності, і на творенні нової. Основною ознакою цієї ідентичності є домінування Російської Федерації в економічній, безпековій, зовнішньополітичній та гуманітарній та інших сферах.

Використання терміну «пострадянський простір» у розумінні означення не стільки спільного минулого, але і спільного майбутнього – має піти у політичне небуття. Точно так як колись популярний (не лише в Російській Федерації) російськоцентричний термін «близьке зарубіжжя», який означає власне «пострадянський простір» навколо Росії. Як писав Збігнєв Бжезінський «Близьке зарубіжжя» стало скороченим формулюванням для виправдання політики, яка найбільше наголошувала на потребі реконструювати певну життєздатну структуру з Москвою, як центром прийняття рішень у геополітичному просторі, колись зайнятому СРСР» [1, 135]. Але, зрештою, механічне перенесення подібних термінів із російського геополітичного дискурсу до інших пострадянських країн показало його абсурдність: для країн Балтії країни Закавказзя не є «близьким зарубіжжям», точно так само як для Білорусі чи України – держави Центральної Азії.

І останнє, на чому б хотілося зупинитися, це невиправдано часте і некритичне вживання в наукових дослідженнях та політичних контекстах поняття «пострадянський простір» в його російському трактуванні [4; 5; 6]. З одного боку, ми не можемо вживати наративи агресивної російської пропаганди, спрямованої на відновлення СРСР чи руйнування державності своїх сусідів, у тому чи іншому вигляді. Особливо безвідповідальним це виглядає на восьмому році сучасної російсько-української війни і більш давнених військових конфліктів Російської Федерації з Азербайджаном, Грузією та Молдовою. Включення подібних термінів і понять в суспільно-політичний та науковий дискурс мимохіть включає нас у подібні маніпуляції російської пропаганди.

З іншого боку, ми усі прекрасно розуміємо, що не існує єдиного «пострадянського простору» від Балтики до Тихого океану. Є п'ятнадцять різних країн, які мають власні інтереси і часто по різному бачать свій економічний, політичний, гуманітарний та зовнішньополітичний розвиток. Цей «простір» існує лише в імперських зовнішньополітичних побудовах Росії, яка, як вже зазначалося, зацікавлена у відновленні контролю над цими країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бжезинський З. Велика шахівниця / Пер. з англ. О. Фешовець. Харків: Ранок, 2019. 288 с.
2. Вардомский Л. Б. Вопросы регионализации постсоветского пространства // Регионализация внешнеэкономических связей в России и соседних странах: Сборник / Отв. ред. Л. Б. Вардомский, А. Г. Пылин. Москва: ИЭ РАН, 2014. 175 с.
3. Власов А. Доминирующая роль России на постсоветском пространстве – прошлое, настоящее, будущее? Информационно-аналитический центр. Режим доступа: www.ia-centr.ru/expert/4446.
4. Глобальна периферія в ХХІ ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.і.н., проф. Гури В.К. // Державно установа «Інститут всесвітньої історії НАН України. Київ: LAT&K, 2014. 390 с.
5. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А. Г. Бульвінського; передмова доктора історичних наук, професора, член-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.
6. Мельничук І. Концепт "пострадянський простір" у сучасному політологічному дискурсі // Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2014. № 7. С. 173-182. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2014_7_17
7. Рязанцев И.П., Завалишин А.Ю. Территориальное поведение россиян (историко-социологический анализ). Москва: Академический проект: Гаудеамус, 2006. 455 с.
8. Указ президента Российской Федерации Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами - участниками Содружества Независимых Государств. Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102037342>